

Üslûp ve Edebî Terkîbinden Hareketle Hadis Tenkîdi

Süleyman DOĞANAY, Yrd. Doç. Dr.*

“Analysis of Hadith in Terms of
Components of Texts and the
Sources of Their Components”

Abstract: This article was devoted to analyze the texts of the hadith in according to their style and the composition features. The analysis of the hadith texts was considered as two categories in terms of their components and the sources of the components. Firstly, attention was drawn to the language and stylistic features of the Prophet; that there might be a different style specific to each text of the hadith depending on its type and subject was emphasized. In this context, it was drawn attention to the importance of analyzing ahâdith in terms of components according to stylistic and compositional features with respect to understanding of traditions. In particular, possibility of determination of breaking points in some texts of hadith likely to include the different components was studied; probabilities and difficulties related to analysis of the texts of the hadith in terms of the sources of the components were discussed.

Citation: Süleyman Doğanay, “Üslûp ve Edebî Terkîbinden Hareketle Hadis Tenkîdi” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, VII/1, 2009, pp. 7-28.

Key Words: Style, Composition, Matn, Texts of hadith, Analysis in terms of components, Analysis in terms of the sources of components.

I. Giriş ve Kavramsal Çerçeve

Bu makalede, hadis/rivâyet metinlerinin edebî değerine dikkat çekilmekle birlikte, onları üslûp ve terkîbi açısından analiz etmenin anlama sürecindeki önemine vurgu yapılmaktadır. Bunun yanında, metnin aslından olmayan farklı bileşenleri ihtiva etmesi muhtemel bazı hadislerdeki kırılma noktalarını tespit etmenin imkânı, üslup ve kompozisyon özellikleri ekseninde sorgulanmaktadır. İlgili hadis/rivâyet metinlerindeki muhtemel kırılma noktalarından hareketle, bileşenlerin kaynağı açısından analizine ilişkin ihtimaller ve problemler ele alınmaktadır.

Hadis metinlerini bileşenleri ve bileşenlerinin kaynağı açısından incelemek, klâsik hadis usulünün idrâc, ziyâde-noksân, kalb (takdîm-te'hîr) vb. konuları arasında yer almaktadır. Bu durum, klâsik hadis usulünün konuya kayıtsız kalmadığının göstergesidir. Çağdaş disiplinlerden metin tenkidi (İng. *textual*

criticism)¹ ile sıkı bir ilişkisi bulunan edebî tenkidin (İng. *literary criticism*) de metinlere benzer açılardan yaklaşım sergilediği görülmektedir. Burada, edebî tenkidin söz konusu edilmesi, tamamen farklı bir disiplinin verilerinden hareketle hadis analizine dikkat çekildiği anlamını taşımamaktadır. Aşağıda edebî tenkidin anlam alanına ve makale boyunca sıkça karşılaşılabileceğimiz kavramlara dair kısaca verdiğimiz bilgiler, ilim geleneğimizde bu tür bir tenkid türünün mevcut olduğunu göstermektedir.

En geniş anlamda edebî tenkit, yazarı, metnin tarihsel ortamını, dilin değişik boyutlarını ve metnin içeriği ile ilgili tüm sorunları kuşatır. Dar anlamda edebî tenkit ise, metnin dokümanter analizine (İng. *documentary analysis*) odaklanır. *Dokümanter analiz*, belli metinlerin değişik dokümanların bileşimleri olabileceği ihtimalinden hareketle, metnin aslından olmayan farklı dokümanları ayırma girişimidir. Metnin ait olduğu gelenek, türü, kompozisyonu, üslûbu, karakteri, imlâ ve tertip usulleri, yazar/konuşmacı tarafından şekil ve sembollerin kullanımı edebî tenkit kapsamındaki bu analizde önem arz eden boyutlardır.² Metindeki farklı dokümanları/bileşenleri ayırma girişimi, metnin yazarının veya editörünün hangi kaynaklardan yararlandığını inceleyen *kaynak tenkidi* (İng. *source criticism*) ile de sıkı bir ilişki içindedir. Neticede, metnin bileşenlerini kaynağı açısından analiz etme, onların içeriğini ve karakteristik özelliklerini tanımlama ve birbiri ile ilişkilendirme işi, edebî tenkit olarak ifade edilmiştir.³

Bir metnin bileşenleri kelime, deyim, cümle, paragraf ve pasajlardır. Bu bakımdan, metnin lafız ve anlamının bileşenler üzerine kurulu olduğunu söyleyebiliriz. Lafız ve anlam bileşenler üzerine kurulu olmakla birlikte, metnin üslup ve kompozisyonundan da bağımsız değildir.

Üslup (İng. *Style*), bir konuşmacı veya yazarın lafızlarını seçip sözlerini tertip ederken takip ettiği yol, sözündeki maksatlarını ve anlamlarını ifade ederken kendisiyle diğer yazar veya konuşmacılardan ayrıldığı ifade tarzı ya da yazarın ifadesinde veya sanatında eserini ortaya koyarken başkalarından ayrıldığı hususlar⁴ şeklinde tanımlanabilir. En kısa tanımıyla üslup, anlatım yoludur. Konuşmacıdan konuşmacıya, yazardan yazara değiştiği gibi, konudan

¹ Türkçe bir çalışma olarak, metin tenkidinin anlam alanı ve boyutları hakkında geniş bilgi için bkz. Salahattin Polat, “Çok Anlamlı, Çok Boyutlu ve Disiplinlerarası Bir Kavram: Metin Tenkidi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, VI/1, 2008, 7–28.

² John H. Hayes ve Carl R. Holladay, *Biblical Exegesis A Beginner's Handbook*, Atlanta: John Knox Pres 1987, s. 73.

³ Hayes, s. 73.

⁴ Muhammed Abdülazîm ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye 1988, II, 325.

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis, KAYSERİ, sdoganay@erciyes.edu.tr

konuya, türden türe, çağdan çağa da değişir.⁵ Metin içerisinde üslup ferdi olup, kaynağını konuşmacı veya yazarın mizacından ve tecrübesinden alır.⁶

Metin veya ibare seviyesindeki üslup incelemesi başlıca şu sorulara cevap arar: Kim, kime hitap ediyor? Dış dünyaya ait görünüşler kimin dikkatiyle tespit ediliyor ve kim tarafından ifade ediliyor? Anlatıcı durumundaki insanla, olayı yaşayan veya gören arasındaki ilişki nereden kaynaklanıyor? Anlatıcı kendi dil özelliklerini mi kullanıyor, yoksa bir başkasını mı taklit ediyor? Kelime seçimi kimin zevki ve kültürü aracılığıyla, hangi ortamda gerçekleşiyor? İbarenin kendisinden önceki ve sonraki ibarelere bağlanış tarzı nasıl gerçekleşiyor? Bu bağlanma tarzı metin içinde tekrar ediliyor mu?⁷

Üsluba ilişkin bu sorulardan bazılarının ibare veya metnin düzeniyle yakından ilgili olduğu görülmektedir. Her metin farklı parçaların birleşmesi sonucu vücut bulduğuna göre, bu parçaların birbiriyle ilişkisi ilkin cümledeki söz dizimini aklı getirir. Tek cümlelik metinlerdeki sözdizimi, dilbilim seviyesindeki bilinen kurallardan hareketle kelimeler arasında gerçekleşir. Birden fazla cümlelerin bileşimi olan metinler seviyesinde ise, cümleler ve daha üst seviyedeki birlikler (paragraf, pasaj vs.) arasında ilişkilerin düzenlenmesi söz konusudur.⁸ Böyle bir düzenleme yoksa metin konuşan/yazan ile dinleyen/okuyan arasındaki iletişimi sağlayamaz. İletişimin sağlanması, konuşmacı veya yazar tarafından metnin belli bir kompozisyon dâhilinde sunumunu gerektirir. *Kompozisyon* (İng. *composition*), birleştirmek, bir konu ile ilgili dağınık ve değişik malzemeyi belli bir maksat ve bu maksadı en iyi şekilde verecek bir düzen içinde bir araya getirmek demektir. Kelime, düşünce, his, hayal dağınık birer varlıktır. Bunlar belli bir maksat, anlatılmak istenen bir duygu ve düşünce için bir araya getirilir. Bu bakımdan kompozisyon, sadece bütün maddî malzeme ve unsurların bir araya getirilmesi değil, madde ile mana, düşünce ve duyguların uyumlu bir şekilde kaynaşması demektir.⁹

Üslup ve kompozisyon, metinleri okuyup anlamakta son derece işlevsel olan boyutlardır. Bu boyutların hadislerin anlaşılmasında da büyük önemi vardır. Hadisler, târihî ve edebî birer metin olmanın ötesinde, Kur'ân-ı Kerim'den sonra İslâm'ın temel kaynaklarından biridir. Bu durum, onların edebî birer metin gibi incelenmesine asla engel değildir. Nesir, hikâye, şiir gibi edebî niteliği ön planda olan metinlerin farklı okumalara göre çeşitli anlam

alanları sunması gibi, türüne ve okuma tarzına bağlı olarak tarihî ve dinî metinlerin de anlam alanları çeşitlilik arz eder. Farklı okuma ve inceleme tarzlarına göre çeşitli anlam alanlarının ortaya çıkışı hadis araştırma ve incelemeleri için de geçerlidir. Buna göre, incelenecek hadis iman, ahlâk, ibâdet, ahkâm, siyer ve meğâzî, fiten ve melâhim vs. konularında olabilir. Hatta bir tek hadise ait rivâyet metinlerinde vurgu bakımından çeşitli konuların öne çıktığı görülebilir. Bu durum, hadislerin ve ilgili hadise ait rivâyet metinlerinin değişik açılardan incelenmesini gerektirir.

Tek cümlelik hadislerden uzun metinler halindeki hadislere varıncaya kadar, her bir hadisteki mesaj belli bir üslup ve kompozisyon dâhilinde okura ulaşmaktadır. Bu anlamda, sadece uzun hadis metinleri değil, kısa hadis metinleri de kendine özgü bir üsluba ve kompozisyona sahiptir. Çünkü metin içerisindeki kelime, ibare, deyim ve cümleler en basit düzeyde birer edebî birim olup, iletilmesi gerekli mesajın niteliğine göre belli bir düzende kompoze edilmişlerdir. Bu bakımdan, rivâyet esnasında metnin formunda meydana gelen bozulmalar, üslup veya kompozisyondaki kırılma ve kopmaları beraberinde getirebileceği gibi, iletilmek istenen mesajın içeriğinde de sapmaları doğurabilir. Klâsik hadis usulünün konuları arasında yer alan idrâc, ziyâdenoksân, tashîf-tahrîf, takdîm-te'hîr, iki veya daha fazla hadisin birbirine tedâhülü gibi hususlar, bazı hadis metinlerinin üslubu ve kompozisyonundaki kırılmalara da işaret etmektedir. Benzer hususların her biri, bazı hadis metinleri içinde hadisten olmayan farklı bileşenlerin varlığını da göstermektedir.

Hız Peygamber'in üslup özelliklerinden hareketle bir hadise ait rivâyet metinlerinin analizi, *bileşenleri* ve *bileşenlerinin kaynağı* (dokümanter) açısından olmak üzere iki kısımda mütalaa edilebilir. Bu analiz işlemlerinin muhteva bakımından birbirinden farklı yönleri olmakla birlikte, tamamen birbirinden kopuk da değildir.

Rivâyet metinlerini *bileşenleri açısından analiz* etmenin, metnin farklı malzemelerden terkib edildiği varsayımına dayalı olmadığını öncelikle belirtmeliyiz. Bir metni bileşenleri açısından analiz etmek, her şeyden önce üslubu ve kompozisyonu bakımından metindeki alt birimlerin tespitine, daha sonra bu alt birimlerden her birinin metnin anlamına ilişkin katkısını belirlemeye yöneliktir. Bununla birlikte, bir hadise ait rivâyet metinleri arasında kısmî düzeyde bile olsa farklılıkların olduğu malumdur. Rivâyet metinlerinde olması muhtemel eşanlı kelime biriminin yerine kullanımı, takdîm-tehîr, tashîf-tahrîf, ziyâde-noksân vs. türündeki farklılıklardan bazıları kelime düzeyinde olacağı gibi, bazıları da kelimeyi aşmış ibare, deyim, cümle, pasaj düzeyinde olabilir. Hangi düzeyde olursa olsun, farklılıkların tek hadise ait rivâyet metinleri arasında üslup ve kompozisyon bakımından çeşitliliklere yol açması

⁵ L. Sami Akalın, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Varlık Yayınları 1984, s. 294.

⁶ Şerif Aktaş, *Edebiyatta Üslup ve Problemleri*, Ankara: Akçağ Yayınları 1998, s. 58.

⁷ Aktaş, s. 54.

⁸ Aktaş, s. 51.

⁹ Kemal Yavuz-Kazım Yetiş-Necati Birinci, *Türk Dili ve Kompozisyon*, İstanbul: Bayrak Basım 1998, s. 223.

muhtemeldir. Burada söz konusu olan, rivâyet metinleri arasında bileşenleri açısından mukayeseler yapmak, mukayese esnasında üslup ve kompozisyon bakımından sabitelerin ve değişikliklerin olup olmadığını kontrol etmek, bunların Hz. Peygamber'in dil ve anlatım tekniğine de uygun olarak hadisteki anlamın billurlaşmasına katkısını tespiti çalışmaktır.

Metni *bileşenlerinin kaynağı açısından analiz* etmek ise, sonradan ilave niteliğindeki farklı malzemeleri barındırması muhtemel metinleri bileşenlerine ayırmak, üslup ve kompozisyonundaki kırılmalardan hareketle bu bileşenlerin kaynağını tespit etmektir. Anlamaya yönelik olarak, metinleri bileşenleri açısından analize bütün hadisler elverişli iken; farklı malzemelerden mürekkep olması muhtemel metinleri bileşenlerine ayırmak ve bunların kaynağını tespit etmek anlamındaki dokümanter analize ise, bu ihtimali taşıyan bazı hadisler elverişlidir.

II. Hz. Peygamber'in Dil ve Üslûbunun Genel Nitelikleri

Lafız ve anlam bakımından kırılma noktaları barındırmayıp, bileşenlerinin tamamı birbiriyle uyumlu olan bir metnin üslubunun da bu uyuma iştirak edeceği muhakkaktır. Zaten metnin lafzı ile üslubu çok yakın bir ilişki içindedir. Bir metnin değişik tarikleri arasındaki lafız farklılıkları, bizleri üslup bakımından metinde farklılıkların olup olmadığını sorgulamaya sevk eder. Zira üslupta kırılmaların ortaya çıkması, metne sonradan yapılmış müdahalelerin olabileceği ihtimalini akla getirir.

Bir metnin üslup bakımından incelenmesi, daha baştan onun edebî bir tür olarak kabulünü gerektirir. Bu da, metnin edebî tenkidiyle yakından ilgilidir. Metnin üslup bakımından incelenmesi ve tenkidi, konuşan birinin bir fikri nasıl savunduğu ve bu fikrin doğruluğu hakkında dinleyici veya okuru nasıl ikna etmeye çalıştığı ile ilgilidir.

Hz. Peygamber'in şemâili, cibillî davranışları vb. ile ilgili rivâyet malzemesini istisna edecek olursak, genel olarak sözlü, fiilî ve takrîrî şeklinde üçe taksim edilen sünnet ve hadislerin belli bir amaca matuf olduklarını söyleyebiliriz. Bu anlamda, sünnet ve hadisler, başta Müslümanlar olmak üzere muhataplarını belirli doğrular, fikirler ve fiilî uygulamalar hakkında ikna etmeye çalışıp, metnin üslubuyla ilgili analizlere maruz bırakır. Bir başka ifadeyle, Kur'an-ı Kerim'den sonra sünnet ve hadisler, Müslümanların Allah, kâinât ve diğer insanlarla olan ilişkilerini kendisine göre düzenledikleri bir eksen konumundadır. Sünnet ve hadislere Müslüman'ca bakış bu değerde olunca, ister ilmî bağlamda ister günlük hayatta olsun, Hz. Peygamber tarafından neyin, nasıl ve niçin yapıldığı veya söylendiği, buna bağlı olarak bizlere düşenin neler olduğu büyük önem arz eder. Bu da, farkında olunsun ya da olunmasın, kişiyi

hadislerin üslup ve kompozisyonuyla ilgili analizlerle baş başa bırakır.

Sünnet ve hadislerin belirli tarihsel ve sosyal bağlamlarda vârid olduğu dikate alınır, her bir hadisin üslup ve kompozisyonunun bağlamı ve sebep-i vurûduyla birlikte şekillendiği söylenebilir. Üslup üzerinde etkin olan bağlam ve sebep-i vurûduyla birlikte bir hadis, Hz. Peygamber'i, muhatabı olan sahâbiyi veya sahâbileri, konuyu ve iletişim ortamını kapsar. Böyle bir durumda, Hz. Peygamber sahâbeyi belirli fikirlere veya fiilî uygulamalara inandırmaya ve ikna etmeye çalışmıştır. Hatta bazı hadislerde bu ikna olayı vücûb veya nehy sîgasıyla vârid olmuştur. Hz. Peygamber'in her durumda ikna etmeye veya inandırmaya yönelik bir üslup benimsediği iddiasında bulunmak da doğru olmaz. Söylemlerin türüne göre benimsenen üslupta çeşitlilik olacağı için, Hz. Peygamber'in hadisleri de bu üslup çeşitliliğinden bağımsız değildir.

Genel niteliklerine göre, Hz. Peygamber'in üslûbunun vahy üslûbu çerçevesinde olduğu bilinmektedir. Buna binâen İbnü'l-Esîr (v. 606/1209), Hz. Peygamber'in dil bakımından Arapların en fasihi, en açık seçik ve en tatlı konuşanı, lafız bakımından en isabetlisi, lehçe bakımından en açığı, delil bakımından en kuvvetlisi olduğunu söylemiştir. Daha sonra, Hz. Ali'nin (v. 41/661):

“Yâ Resûlellâh! Biz aynı babanın oğullarıyız. Fakat görüyorum ki, Arap boyları ile konuşurken benden farklı bir dil kullanıyorsun” demesine karşılık, Hz. Peygamber'in *“Rabbim beni edeplendirdi/terbiye etti ve bunu güzel yaptı”* buyurduğunu aktarmıştır.¹⁰

Hz. Âişe (v. 56/676), Peygamber'imizin kelâmının işiten herkesin anlayabileceği şekilde açık seçik ve anlaşılır bir kelâm (كلاماً فصلاً) olduğunu ifade etmiştir.¹¹ O'nun sözlerindeki açıklık ve anlaşılabilirlik, herkese anlayabilecekleri bir dil ile hitap etmesinden ileri gelmekle birlikte, sözü îrâd tarzının da bunda katkısı büyüktür. Yine Hz. Âişe, bu hususa binaen:

“O, sizden birisinin ara vermeden arka arkaya sözünü sıraladığı gibi sözü sıralamazdı” demiştir.¹² Sözü yeteri kadar söyleyip, gereğinden fazla uzatmaktan hoşlanmayan Hz. Peygamber, *“Sözü yeteri kadar söylemeyi uygun gördüm. Şüphesiz, sözü gereği kadar söylemek daha hayırlıdır”* demiştir.¹³

Bazı hadislerde, O'nun sözlerinin *cevâmiu'l-kelim* olduğu belirtilmiştir.¹⁴ *Cevâmiu'l-kelim* ifadesinin anlam alanıyla ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu ifade ile maksadın, az sözde çok anlamı topladığı için Kur'an olduğunu

¹⁰ Mecidüddin Ebu's-Seadât el-Mubârek b. Muhammed İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *en-Nihâye fi garibi'l-hadis ve'l-eser* (thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî), Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî ts., I, 4 (Müellifin mukaddimesi).

¹¹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 18.

¹² Müslim, “Fedâilü's-sahabe”, 160; Tirmizî, “Menakıb”, 9.

¹³ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 86.

¹⁴ Müslim, “Mesâcid”, 5.

belirtenlere ilaveten, Resûlüllâh'ın kelâmının da az sözde çok manayı toplayıcı nitelikte olduğunu söyleyenler vardır.¹⁵

Meşhur dilbilimci Câhız (v. 255/869), hiçbir Arap'ın ve acemin söz bakımından Hz. Peygamber'den ileride olmadığını ve buna dair örnekleri zikrettikten sonra,¹⁶ Hz. Peygamber'in dilini kısaca şöyle tasvir etmektedir:

“Hz. Peygamber'in sözü sayıca kelimeleri az, manaları çok, Yüce Allah'ın ‘Ben olduğumdan fazla görünmeye çalışanlardan değilim de!’¹⁷ buyurduğu üzere, yapmaktan uzak idi. O fasih görünmek için ağzını eğerek, bükerek ediplik taslamak isteyenleri kınamış, caka satarak konuşanları bundan vazgeçmeye çağırmıştır. Uzun konuşması gerektiğinde sözü uzatmış, kısa olması gereken yerde kısa tutmuş, herkesin bilmediği garip kelimeleri kullanmamıştır. Değersiz sözlerden yüz çevirmiş, hikmetten başka bir şey konuşmamıştır. O ismet ile donatılmış, ilahî teyit ile sağlamlaştırılmış, Allah'ın yardımıyla anlaşılması kolaylaştırılmış sözler söylemişken, O'nun sözünün yapmacık olması asla mümkün değildir. Allah O'nun sözüne sevimlilik vermiş, sözleri herkes tarafından kabul görmüş ve beğenilmiş; aynı anda sözlerinde hem heybet hem de tatlılığı ifade edebilmiştir.”¹⁸

Hz. Peygamber'in dil ve üslûbuna ilişkin hususiyetler yukarıda anlatıldığı gibi olmakla birlikte, kendi döneminde câri olan Arapçanın bütün anlatım tekniklerini de kullanmıştır. O, hakikate ve hayatın doğrularına ilişkin muhataplarına açık ve yalın ifadelerle bilgi aktarırken dolaysız anlatım tarzına başvurduğu gibi, Arapçada yoğun olarak kullanılan teşbîh, temsîl,¹⁹ istiâre, mecâz, kinâye²⁰ gibi dolaylı anlatım tarzlarına da başvurmuştur. Anlatmak

¹⁵ Bkz. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahîhi Müslim*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî 1392, V, 5. Hz. Peygamber ve diğer Nebilerin az sözle çok manaları ifade etme özelliğine sahip oldukları konusunda geniş bilgi için bkz. Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn* (thk. Abdüsselâm Muhammed Hârun), Kahire: Mektebetü'l-Hancı 1998, IV, 27–32.

¹⁶ Câhız, II, 15–16.

¹⁷ Sâd 38/86.

¹⁸ Câhız, II, 17.

¹⁹ Türkçe bir çalışma olarak, hadislerde teşbîh ve temsillere ilişkin geniş bilgi için bkz. Adem Dölek, *Edebî Açından Hadislerde Teşbih ve Temsiller*, Erzurum: Ekev Yayınevi 2001.

²⁰ Bu terimlerden her biri, beyân ilminin temel konuları arasındadır. Biz burada, sadece kelime ve ıstılah anlamlarına işaret etmekle yetineceğiz.

Teşbih, beyân ilminin tabirlerinden biri olup, kelime olarak benzetmek, bir benzerini göstermek demektir. İstilâhî olarak çeşitli tanımları bulunmakla birlikte, aralarında hakiki veya mecâzî olarak münasebet bulunan şeyleri birbirine benzetmek şeklinde tarif edilebilir. (Teşbih hakkında geniş bilgi için bkz. Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm* (thk. Abdülhamid Hendâvî), Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye 2000, s. 439–465)

Temsil, kelime olarak misâl vermek, misâllendirmek demektir. Cürcânî'nin tarifine göre, cüz'î iki şey arasındaki ortak manadan dolayı, birinde bulunan hükmü diğeri için de vermektir. Fakihler bunu kıyas olarak isimlendirirler. (bkz. Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbü't-ta'rîfât*, Beyrut: Mektebetü Lübnan 1985, s. 69)

İstiâre, kelime olarak bir şeyi ödünç istemek, ödünç verilmiş bir şeyin iadesini istemek demektir. İstilâhî olarak, ibareyi lügat anlamının dışına vekâleten naklederek vermek anlamına

istediklerini muhataplarının zihinlerine iyice yerleştirebilmek için canlı tasvirler, kıssa ve temsîlî hikâyeler de kullanmıştır.²¹ Ayrıca, hadis metinlerine genel olarak baktığımızda görürüz ki, O, bazen manası açık olan kelimeler kullanmış, bazen de kimi kelimelerin anlamlarında daraltma veya genişletme yapmıştır. Bağlamına göre, öncelikle çeşitli sorular sormuş, daha sonra söylemek istediği şeyi ifade etmiştir.²² Bu zikretmiş olduğumuz hususlar, hadis metinlerinin üslûba ilişkin özelliklerinden bazılarıdır.

Hz. Peygamber'in kendi üslûbuyla birleştirerek Arap dilinin bütün imkânlarını en üst seviyede kullandığında şüphe yoktur. Hz. Peygamber'in Arapçanın bütün imkânlarını en üst seviyede kullanmış olmasından hareketle, O'na özgü bir dilin varlığından bahsedilebilir. Fakat Hz. Peygamber'in Arapçayı oldukça fasih konuşması ve sözlerinde oldukça belîğ ifadelerle yer vermesi, O'nun her zaman tek tip bir üslûbu benimsediği anlamına gelmez. Şartların gerektirdiği ölçüde, bağlamına ve konuşmanın içeriğine göre, farklı tonlarda konuşmuş olması pekâlâ mümkündür. Hatta aynı ortamda ve aynı kişilerle yaptığı konuşmada, bağlamına ve konuşmanın içeriğine göre, farklı üslûplarda konuşmuş da olabilir. Buna göre, hadisleri anlama ve tenkidde miyar olabilecek tek formda ve kalıp çerçevede ortak bir üslûptan değil de, ancak her bir hadis metnine özgü ayrı ayrı üslûplardan bahsedilebilir. Zira yukarıda kısaca değinildiği üzere, Hz. Peygamber çok farklı anlatım tekniklerinden faydalanmıştır. Hz. Peygamber'in her bir hadise özgü bir veya bir kaç anlatım tekniğinin olabileceği yönündeki bu söylem, metinlerin orijinal formları bağlamında anlam ifade etmektedir. Râvî müdahalelerinin bazı hadislerin rivâyet metinlerinde yol açtığı lafız ve anlam çeşitliliğini dikkate aldığımızda, bu çeşitlilikten

gelmektedir. Ayrıca, teşbihte mübalağa için bir şeyi diğer bir şey kılmaya da istiâre denir. (Bkz. Sekkâkî, s. 493)

Mecaz, kelime olarak geçilen yer, kat edilen yol, hakikatin zıddı anlamlarına gelmektedir. Terim olarak, lafzın akli bir engel ile tahsis edildiği temel anlamı dışında kullanılmasıdır. Lafzın temel anlamı değil de mecâzî anlamının kastedilmesi için, bu iki anlam arasında bir ilişkinin bulunması gerektiği de belirtilmiştir. (Mecaz hakkında geniş bilgi için bkz. Sekkâkî, s. 466–476)

Kinâye, kelime olarak bir şey söyleyip, söylenen söz ile başka bir şeyi kastetmek; lakap vermek demektir. Terim olarak, hakikî manayı düşünmeye engel bir karînenin bulunmaması şartıyla, bir sözü hakikî manasına da gelebilecek şekilde başka bir mana da kullanmak demektir. Geniş bilgi için bkz. Sekkâkî, s. 512–523.

²¹ Arapçada kullanılan dolaylı ve dolaysız anlatım tarzları ve bunlara ilişkin hadislerden örnekler hakkında geniş bilgi için bkz. Batalyevsî, Ebû Muhammed Abdullah b. Seyyid, *Kitâbu't-tenbîh ale'l-erbâbi'l-letî evcebeti'l-ihtilâfe beyne'l-müslimîn* (thk. Ahmed Hasan Kahîl ve Hamza Abdullah en-Neşretî), Daru'l-Mirrih 1982, s. 52 vd.; Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara: TDV Yayınları 1997, s. 256–268.

²² Örnek hadis için bkz. Müslim, “Birr”, 106; Ahmed b. Hanbel, I, 382, 383.

üslûbun da nasibini almış olması kaçınılmazdır. Bu durumda, bir tek hadisin rivâyet metinleri arasındaki benzerlik ve farklılıklardan hareketle birine göre diğerinin üslûbunda kırılma noktaları olup olmadığının belirlenmesi; eğer kırılma noktaları mevcutsa, orijinale en yakın lafız ve üslûbun tespiti bağlamında metinleri bileşenleri veya bileşenlerinin kaynağı açısından analiz etmenin imkânı, problemin değişik boyutlarından sadece bir kaçıdır.

III. Üslûp ve Terkîbinin Kaynağı Açısından Hadis Analizinin Boyutları

Hadislerin üslup ve kompozisyon özelliklerinden hareketle analiz ve tenkidinin, anlama ekseninde olması gerektiği açıktır. Bir iletişim ortamında, konuşmacı veya fâil tarafından muhataplara belirli mesajların iletilmesi söz konusu olunca, bu türden analiz ve tenkid işlemi konuşmacı/fâil, dinleyici/müşâhid ve söylev/fiil olmak üzere üç unsuru da dikkate alacaktır. Bunlardan herhangi birine veya hepsine birden odaklanıp odaklanmamaya göre analiz ve tenkidin boyutu değişecektir. Böyle bir tenkid konuşmacıyı merkeze alıyor gibi görünse de, söz veya fiil ile muhatapları etkilemek amaçlandığı için, bu üç unsurdan birini diğerine öncelikle doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Kaldı ki, analiz ve tenkidin konusu hadis gibi rivâyet olgusuna dayalı metinler olunca, iletişim ortamının bütün unsurları merkezî önemde olacaktır. Zira hadislerin dili ve üslûbu üzerinde faal olan sadece Hz. Peygamber değildir. Rivâyetin daha ileriki aşamalarında dil ve üslup üzerinde râvilerin de etkinliği söz konusudur. Bu bakımdan, hadisteki mesajın Hz. Peygamber'in maksadına uygun olarak açıkça anlaşılması ve ortaya çıkarılması, O'nun üslûbunun râvî müdahaleleri sonucunda kırılmalara uğramamasına veya hadis metninin muhtemel râvî tasarrufları sonucunda nerelerde kırılmalara uğradığının tespitine bağlıdır.

Herhangi bir hadisin rivâyet metinleri arasında kısmî veya daha ileri düzeydeki farklılıklar, Hz. Peygamber ile râvilerin dil ve üslûbunun örtüşmediği şeklinde yorumlanabilir. Böyle bir durumda, rivâyet metinleri arasındaki benzerlik ve farklılıklardan hareketle, ilgili hadisin üslup ve kompozisyon bakımından tenkidi ve değerlendirilmesi yapılacaktır. Burada, hadisin rivâyet metinleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar, Hz. Peygamber'in dil ve üslûbuna ilişkin bilgiler ölçüğünde değerlendirilecek; benzerlik ve farklılıklardan yola çıkarak ilgili hadise özgü O'nun üslûbunun da tespitine çalışılacaktır.

Somuttan soyuta doğru çeşitli konuların izahında Hz. Peygamber'in dolaysız ve dolaylı anlatım teknikleri kullandığı bilinmektedir. Bu durum, konusuna ve türüne göre hadislerde üslûbun değiştiği şeklinde yorumlanabilir. Meselâ, bir kural olmamakla birlikte, somut nitelikteki muâmelât konularında hadisler genellikle dolaysız bir üslupta iken, buna karşılık yaratılış, cennet-cehennem,

âhiret vb. gayba ilişkin soyut konulardaki hadislerin dolaylı bir anlatım tekniğine sahip olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, Hz. Peygamber'e özgü ve bütün sahîh hadislerde mündemiç ortak bir dilden bahsedilebilirse de, konu ve türüne bağlı olarak hadislerde üslup değişikliklerinin olduğu da bilinmektedir. Bundan dolayı, üslup incelemelerinde hadisin konu ve türü de dikkate alınacaktır.

Belli bir hadisin konusu ve türü (ahkâm, fiten ve melâhim, siyer ve meğâzi, terğîb ve terhîb vb.) dâhilinde değerlendirilmesi, onun üslup bakımından aynı konu ve türdeki diğer hadislerle parça-bütün ilişkisi içinde olduğu düşüncesine dayalıdır. Buna göre, belli bir konu ve türdeki hadisin, aynı konu ve türdeki diğer hadislerle üslup bakımından müşterek noktaları bulunabilir. Bununla birlikte, bir hadisin metni genel olarak birkaç konuya veya edebî bağlama sahip olabilir. Hatta bir hadise ait rivâyet metinlerinden bazıları kısmî düzeyde farklı konuları veya boyutları da barındırabilir. Böyle bir durumda, metinler arası farklılıkların üslup ve içerik üzerinde etkilerinin olup olmadığı, eğer varsa, hadisin tenkidi ve yorumuna bu etkinin ne oranda katkı sağlayacağı belirlenebilir. Burada, farklılıkların hadisin üslûbu, anlamı ve bütünlüğü açısından bir kırılma noktası teşkil edip etmediği ya da katkı sağlayıp sağlamadığı önemlidir.

Bunların tespiti, aynı konu ve türdeki diğer hadislerin üslup ve kompozisyon özelliklerini ilgili hadise yansıtmaktan veya tam tersi, hadisin üslup ve kompozisyon özelliklerini diğer hadislere yansıtmaktan ibaret tek yanlı bir inceleme değildir. İnceleme, döngüsel bir yapıda olacaktır. Bu döngüsel yapıda, belli bir hadise ait rivâyet metinlerinden her biri diğeri ile birlikte inceleneceği gibi, ilgili hadis konu ve tür bakımından müşterek olan diğer hadisler bağlamında da incelenecektir. Bundan dolayı, hadisin bütün rivâyet metinlerini, konu ve tür bakımından aynı edebî bağlama sahip olan diğer hadisleri baştan sona dikkatlice okuyup incelemek, bunların üslup ve kompozisyonuna dair genel bir taslak çıkarmak gerekebilir. Bunların yerine getirilmesi, inceleme konusu olan hadisin lafız ve içerik bakımından genel yapısını ve üslubunu belirlemeye yardımcı olabilir.

Çeşitli rivâyet metinleri bulunan bir hadisin içeriğinin Hz. Peygamber'in maksadına uygun olarak tespiti, üslup ve kompozisyon bakımından orijinal veya orijinale en yakın formunun tespitine bağlıdır. Hadise ait bütün rivâyet metinlerinin bir arada mütalaasından ve hadisin ait olduğu konu ve tür bağlamında değerlendirilmesinden maksat budur. Ayrıca, rivâyet dönemlerinde hadislerin, fikhî, kelâmî vs. konularda delil olarak kullanılırken manâ, mefhum ve muhteva rivâyetine uğrayarak veya ihtisar ve taktî edilerek nakledildiği ehlinin malumudur. Bu rivâyet şekillerinin, bazı rivâyet metinlerinin üslûbu,

kompozisyonu ve içeriği üzerinde etkin oldukları da bir gerçektir. Buna bağlı olarak, bazı hadislerin üslûbunda ve kompozisyonunda kırılma ve kopmaların ortaya çıkması muhtemeldir. Hatta hadisin orijinal bağlamı ile sadece bir parçasının delil olarak kullanıldığı fikhî veya kelâmî konunun bağlamı örtüşmediğinde, hadisin üslûbunda ve edebî yapısında kırılmaların ortaya çıkması son derece ihtimal dâhilindedir.

Bazı hadisler üslup, kompozisyon ve içerik bakımından kırılmalara uğrasa da, bunu bütün hadislere teşmil edip genellemeci bir yaklaşım sergilemek doğru değildir. Çünkü bir hadise ait bazı rivâyet metinlerinin birbirinin aynı olması ve aralarındaki müthiş benzerlik, rivâyet sürecinde ilgili metinlerin üslûbuna ve kompozisyon özelliklerine riayet edildiğinin göstergesidir. Bu durum, konuşmasının ana bölümlerini ve dâhilî alt birimlerini birbirine en güzel ve en etkileyici şekilde bağlamak için Hz. Peygamber'in kullandığı çeşitli edebî ve kompozisyonla ilgili tekniklere, rivâyet esnasında sadık kalınmaya çalışıldığı anlamına gelmektedir. Bunun yanında, bazı rivâyet metinlerinde birbirinin aynı olan lafızların ve aralarındaki benzerliklerin, Hz. Peygamber döneminin edebî formlarını ve dile özgü karakteristiğini yansıtmaya ihtimalinin yüksek olabileceği belirtilmelidir.

Mana, mefhum ve muhteva rivâyetlerinin bir hadisin rivâyet metinleri arasında kısmî düzeyde bile olsa farklılıklara yol açtığı malumdur. Hatta çeşitli bağlamlarda hadisin ihtisar ve takti edilmesinden dolayı, metnin özetle veya sadece belli bir bölümünün iktibas edilerek nakledildiği de bilinmektedir. Bunun yanında, edebî ve kompozisyonla ilgili teknikleri kullanmak suretiyle, rivâyet sürecinde belli bir olaya ilişkin ve her biri olayın farklı boyutlarını ihtiva eden kısa rivâyet metinlerinden kapsamlı bir metin teşkil edildiği de görülür. Nitekim ifk hâdisesiyle ilgili rivâyetler konusunda ez-Zührî (v. 124/742), Sa'îd b. el-Müseyyeb (v. 93/712), Urve b. ez-Zübeyr (v. 94/712) ve başkaları kanalıyla Hz. Âişe'den rivâyette bulunmuştur. ez-Zührî "*Hepsi de bana hadisten bir parça rivâyet etti, bazısının rivâyeti diğer bazısına karışmıştı*" demiş ve hepsini belirli bir bağlama oturtmuştur. Hadis imamları da ez-Zührî'nin terkihi ettiği bu son metni kabul edip kitaplarına almışlardır.²³

İfk hâdisesi örneğindeki gibi, bilinçli olarak belli bir olaya veya hadise ilişkin münferit rivâyetlerden teşkil edilmiş metinlere az sayıda bile olsa rastlanabilir. Bununla birlikte, râvî yanılmasından dolayı farklı hadislerin tek metin hâlinde birleştirilmiş olması da söz konusu olabilir. Buna ihtimali olan hadis metinlerinin üslubu ve kompozisyonundaki kırılma ve kopmalar kendini açık

bir şekilde hissettirmeyebilir. Üslup ve kompozisyon bakımından kırılma ve kopmaların en yoğun olduğu rivâyetler, mefhum veya muhteva rivâyetine dayalı olanlardır. Çünkü mefhum ve muhteva rivâyetinde esas olan Hz. Peygamber'in lafzı olmayıp, râvînin ilgili olaydan veya hadisten anladıklarını kendi ifadeleriyle nakletmesi ve hadisin konusunun genel olarak aktarılmasıdır. Burada, Hz. Peygamber'in kullandığı lafızlar dikkate alınmadığı için, rivâyetin üslûbunda ve edebî yapısında ister istemez kırılmaların olması muhtemeldir. Mefhum ve muhteva rivâyeti her zaman tek hadis veya olay üzerinde cereyan etmemiştir. Birbirinden farklı bazı rivâyetlerin mefhum veya muhteva rivâyeti neticesinde tek senede dayalı olarak ve tek metin halinde nakledildiğine ilişkin bilgilere rastlanabilir. Bu türden rivâyette, Hz. Peygamber'in farklı zamanlarda ve bağlamlarda birbirinden farklı konularda söyledikleri ve yapıp ettikleri, gerekirse maddeleştirmek suretiyle tek metin halinde sunulmaktadır. Bu bağlamda, bir hadisin başka bir hadise karışması, idrâcın türlerinden biri diye değerlendirilebilir. Zaten idrâc olgusu, hadisin üslup ve kompozisyonundaki kırılmaların en fazla hissedileceği alanlardan biridir.

Ukaylî (v. 322/934) ve İbn Receb el-Hanbelî'nin (v. 795/1393) naklettiği bilgilere göre, Ca'fer b. Burkân (v. 150/767) sika ve meşhur bir kişi olmasına rağmen, ez-Zührî'den (v. 124/742) yapmış olduğu rivâyetler zayıf ve muzdarib'tir. Nitekim Yahyâ b. Ma'in'in (v. 233/847) de aynı fikirde olduğu belirtilmektedir. Ukaylî'nin Ca'fer b. Burkân > ez-Zührî > Sâlim (v. 106/724) > Abdullah b. Ömer (v. 74/693) senediyle rivâyet ettiği şu haberde, birbirinden farklı hadislerin birleştirilerek rivâyet edilmesi söz konusudur:

نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن لبستين الصماء وأن يلتحف الرجل في الثوب الواحد يرفع جانبه على منكبيه وليس عليه ثوب غيره وأن يحتبى الرجل في الثوب الواحد ليس بين فرجه وبين السماء شيء يعنى سترا ونهانا رسول الله صلى الله عليه وسلم عن نكاحين أن تزوج المرأة على عمته ولا على خالتها ونهانا رسول الله صلى الله عليه وسلم عن مطعمين الجلوس على مائدة يشرب عليها الخمر وأن يأكل الرجل وهو منبطح على وجهه ونهانا رسول الله صلى الله عليه وسلم عن بيعين بيع المنابذة والملامة.

"Resûlüllâh, sammâ' (denilen) iki giyim biçimini yasakladı. Biri, üzerinde başka elbise olmadığı halde kişinin (elbisesinin) iki kenarını iki omuzu üzerine koyup tek elbiseyle örtünmesi; diğeri de (oturmakta olan) kişinin, ferici (mahrem yeri) ile gök arasında bir şey, yani örtü olmadığı halde tek elbiseyle sarınmasıdır. Yine Resûlüllâh, kadının halası ve teyzesi üzerine nikâhlanması olmak üzere iki nikâhı da bize yasakladı. Resûlüllâh, üzerinde içki içilen sofraya oturmak ve kişinin yüzükoyun yatarak yemesi olmak üzere iki şekilde yemeyi de bize yasakladı. (Kişinin elbisesini öbürüne atması, öbürünün de kendi elbisesini ona atması ve bu atışmanın elbiseye bakıp razı olmadan satış sayılması şeklindeki) münâbeze ve (diğerinin elbisesine gündüz veya gece, eliyle sadece değmesi, elbiseyi altüst ederek iyice görme-

²³ İbn Kesir, Hafız, *el-Bâisü'l-hasîs Şerhu İhtisari Ulûmi'l-hadis* (thk. Ali b. Hasen b. Ali Abdülhumeyd el-Cebeli el-Eserî), Riyad: Mektebetü'l-maârif 1996, II, 412.

mesi şeklindeki) mülânese olmak üzere iki alış-verişi bize yasakladı.”²⁴

Yukarıdaki metinde, altı çizili olan içkili sofraya oturmanın yasaklanması dışındaki diğer ifadelerin hepsinin, ez-Zührî’den sahîh isnadlarla rivâyet edildiği belirtilmiştir.²⁵ İbn Ebî Hâtim’in (v. 327/939) verdiği bilgiye göre, bu hadiste Resûlüllâh’ın iki nikâhı yasaklamasıyla ilgili bölüm, ayrı bir hadis olup, bu yukarıda verilen senedle değil de, ez-Zührî > Âmir b. Sa’d > Ebû Sa’îd el-Hudrî (v. 74/693) senediyle rivâyet edilmiştir.²⁶ Fakat burada ilginç olan nokta, İbn Receb el-Hanbelî’nin, içkili sofraya oturmanın dışındaki diğer lafızların ez-Zührî’nin hadisi olmayıp sahîh isnadlarla başkalarından rivâyet edildiğini söylemesidir.²⁷

Ukaylî’nin tek bir isnada dayalı olarak tahrîc etmiş olduğu bu haberde, doğrudan Resûlüllâh’ın lafzı nakledilmemektedir. Muhtevaya işaret edecek tarzda Resûlüllâh’ın nehyetmiş olduğu hususlar “şundan nehyetti, bundan nehyetti” diye sıralanmaktadır. Burada, bir tek rivâyet içinde muhteva olarak mündemiç bulunan hadislerin üslûbu ve kompozisyonundaki kırılmaların en üst düzeyde olduğu görülmektedir. Zira hadisi sadece bir isnadla sevk etmiş olsa da, Ukaylî’nin içkili sofraya oturmak dışındaki bütün ifadelerin ez-Zührî kanalıyla sahîh isnadlarla rivâyet edildiğini belirtmesi, bu hususa işaret etmektedir. Burada, farklı kişiler tarafından rivâyet edilen çeşitli hadislerin tek bir isnadda birleştirildiği görülür. Aynı zamanda, farklı bir hadis olduğu ifade edilen الجلوس على مائدة يشرب عليها الخمر (içkili sofraya oturmaktan nehy) kısmının, muhteva açısından bu rivâyete dâhil edildiğine şahit olunmaktadır.

Maddeleştirilmek suretiyle birkaç hususun bir arada zikredildiği bu türlü

²⁴ Ukaylî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Ömer b. Mûsâ, *Du’afâ* (thk. Abdulmu’tî Emin Kal’aci), Beyrut: Daru’l-Mektebeti’l-İlmiyye 1984, I, 184.

²⁵ Ukaylî, I, 184.

²⁶ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, Abdurrahman Ebû Muhammed, *İlel* (thk. Muhibbüddin el-Hatib), Beyrut: Dâru’l-Ma’rife 1405, I, 491–492.

²⁷ İbn Receb el-Hanbelî, Abdurrahman b. Ahmed, *Şerhu İleli’t-Tirmizî* (thk. Nureddin İtr), Dimeşk: Dâru’l-Mülâh 1978, II, 637. Ukaylî ve İbn Receb el-Hanbelî’nin hadisi değerlendirmeye dönük yukarıdaki ifadeleri birbiriyle çelişmektedir. Ukaylî, الجلوس على مائدة يشرب عليها الخمر dışındaki bütün lafızların ez-Zührî’den sâlih isnadlarla geldiğini belirtirken, İbn Receb el-Hanbelî, aynı ibârenin ez-Zührî dışındaki başka kişilerden sâlih isnadlarla geldiğini söylemektedir. Anlaşılan odur ki, İbn Receb el-Hanbelî, Ukaylî’nin lafzını iktibas etmiş ve kendi sözü olarak aktarmış, fakat aktarıırken hata yapmıştır. Zira Ukaylî ve İbn Receb’in hadis tenkidine dair ifadeleri, bir tek kelimenin haricinde hemen hemen aynıdır. Ukaylî’nin ifadesi *وَأما الكلام فيروى طريق الزهري كله بأسانيد صالحة خلا الجلوس على مائدة يشرب عليها الخمر* (bkz. Ukaylî, I, 184); İbn Receb’in ifadesi *وَأما الكلام فيروى من غير حديث الزهري بأسانيد صالحة خلا* (bkz. İbn Receb, II, 637) Fakat budara dikkati çeken husus, *من غير حديث الزهري* ibaresi ile *طريق الزهري* ibaresinin sözün anlamında sebep olduğu farklılıktır. Yukarıda hadisin kendisinde illet olduğu söylendiği gibi, hadisi değerlendirmeye dönük bu ifadelerde de, iktibas hatasından dolayı illetin vuku bulmuş olması muhtemeldir.

rivâyetlerdeki problem, birbirinden farklı hadis olma ihtimali bulunan her bir maddenin bağlam, üslup ve kompozisyon bakımından kırılmalara uğramış olmasıdır. Muhteva rivâyeti ile birkaç hadisten mürekkep olan bu türden rivâyetlerde Hz. Peygamber’in üslubunu ve her bir maddenin orijinale en yakın edebi yapısını ortaya çıkarabilmek veya tespit edebilmek önemlidir. Bunun için, rivâyetteki her bir maddenin Hz. Peygamber’den sözlü ya da fiilî olarak rivâyetinin mevcut olup olmadığını araştırmakla incelemeye başlangıç yapmak gerekebilir. Zira yapacağımız araştırma neticesinde, muhtevâ rivâyetindeki her bir maddeye karşılık gelebilecek, Hz. Peygamber’in sözlü veya fiilî hadisleriyle karşılaşmamız mümkün olabilir. Muhteva olarak değil de, doğrudan Hz. Peygamber’in sözü veya fiilî²⁸ şeklinde rivâyet edilen hadislerin kısmî düzeyde de olsa O’nun üslubunu aksettirmesi mümkündür.

Yukarıda görüldüğü üzere, birbirinden farklı hadislerin tek metin halinde ve gerekirse maddeleştirilmek suretiyle muhteva olarak rivâyet edilmesi söz konusudur. Biz bu minvaldeki bütün hadislerin muhteva rivâyeti neticesinde tek metinde toplandığı iddiasında değiliz. Olabilir ki, belli bir mecliste Hz. Peygamber birkaç konuyu ihtiva eden bir konuşma yapmış ve bu esnada iletmek istediği mesajları maddeler halinde ifade etmiştir. Belirtmek istediğimiz husus, muhteva rivâyeti neticesinde veya başka bir şekilde, farklı malzemelerin bileşimi olma ihtimalini taşıyan rivâyetlerle az da olsa karşılaşmamızın mümkün olmasıdır. Bu ihtimali taşıyan rivâyet metinlerinin edebî ve dokümanter analizi için, en başta kendi zihnimizdeki metne ilişkin düşünce kalıplarını yeniden gözden geçirmemiz gerekir. Meselâ, bir hadisin bütün rivâyetleri toplandığında, elde mevcut en uzun rivâyet metninin orijinal, diğerlerinin ise bu uzun metnin kısa tarikleri olduğu zannına kapılmak mümkündür. Ya da, bunun tam tersi, kısa metinlerden birinin orijinale en yakın ve asıl olduğu, bu kısa metne göre uzun olan diğer metinlerin ziyâdeler yapılmak suretiyle zaman içinde genişletildiği düşünülebilir. Her ne şekilde düşünülürse düşünülün, gerçek düşünülenin ve zannedilenin tersi yönünde de olabilir. Çünkü metnin hacminden yola çıkarak, hangisinin asıl ve orijinale yakın olduğunu tespit her zaman mümkün olmayacağı gibi, isabetli sonuçlar da sunmayabilir. Önemli olan, ulaşılmaması mümkün bütün verileri ve ipuçlarını hassas bir şekilde ve çeşitli ihtimalleri de dikkate alarak değerlendirebilmektir.

Mana, mefhum ve muhtevaya dayalı anlatıma, her dönemde ve her kültürde rastlanabilir. Kaldı ki, bilgi alış verişinin yazıdan ziyâde söze, yani işitmeye dayalı olduğu dönemlerde, uzun konuşmaların veya hitabetin gerektiğinde bu

²⁸ Üslup incelemesi, sadece söz formundaki hadisler için yürütülecek bir işlem değildir. Hz. Peygamber’in fiil ve takrirlerinin kendine has ölçüler dâhilinde gerçekleştiğini dikkate alacak olursak, üslup incelemesinin bu alanlarda da yürütülebileceğini ifade edebiliriz.

rivâyet şekillerinden biri ile nakli, iletişimin sıhhati açısından gerekli ve belki de zorunluydu. Bu bakımdan, hadislerin mana, mefhum ve muhteva olarak nakli rivâyet sistemi ile ortaya çıkmış bir olgu değildir. Bununla birlikte, bu rivâyet şekilleri sadece şifâhî kültür ortamının anlatım tarzlarından ibaret değildir. Bilgi alış verişi yazılı da yapılırsa, bu nakil tarzlarına her dönemde rastlamak mümkündür. Hayatımızın detaylarına kadar sızmış teknolojik imkânlarla rağmen, yazılı iletişimde bu türlü anlatım ve nakil tekniklerinden bizler bile bigâne kalamamaktayız. Yazı ile ilgili teknik imkânların ve yazım işinin günümüze göre oldukça zahmetli olduğu dönemleri dikkate aldığımızda, bu rivâyet şekillerini doğal karşılamak zorunda olduğumuzun bilincine varırız. Burada, şifâhî kültür ortamının zorunlulukları ve yazılı naklin oldukça kıt imkânları dâhilindeki rivâyet şekillerinin, kısmî düzeyde bile olsa hadislerin üslûbu ve kompozisyonu üzerinde etkin olma ihtimalinin bulunduğu ifade edilmelidir. Daha açık bir ifadeyle, rivâyet işleminin malzeme üzerinde kırılmalara imkân tanıyan yapısı, bazı hadislerin üslûp ve kompozisyon bakımından kısmen yeni bir formda ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Rivâyet metnlerinin üslûp ve kompozisyon bakımından kısmen yeni bir formda ortaya çıkışı, metnlerin orijinine bütünüyle yabancılaştığı şeklinde anlaşılmalıdır. Tedvîn ve tasnîf dönemlerinde hadisler, önceden var olan materyal ve kaynaklardan belli usuller dâhilinde alınıp rivâyet edildiği için, musannef eserlerdeki her bir hadisin lafzı, üslûbu ve edebî yapısı bu materyal ve kaynakların etkisi altındadır. Bunun için, herhangi bir hadise ait bütün rivâyet metnlerinde, hem daha erken döneme ait rivâyetlerin hem de metinlerin elde mevcut son şeklinin edebî yapısıyla karşılaşmak söz konusudur. Burada ifade edilmeye çalışılan hususlar, ziyâde, noksân, idrac, tashîf, tahrîf ve kalb gibi hadisin metniyle ilgisi bulunan illet çeşitlerinin hepsiyle ilgilidir. Çünkü hadisin metniyle ilgili illet durumları, üslup ve edebî yapı üzerinde de etkin olmaktadır. Bir hadise ait rivâyet metnlerinin tamamının birlikte mütalaa edilmesinden, ilgili hadisin aynı konudaki diğer hadislerle ve türüne göre daha büyük edebî bağlam dâhilinde incelenmesinin amaçlarından biri de, metinlerin edebî yapısı üzerinde dönüşüme sebep olan illet durumlarının tespitidir.²⁹

IV. Rivâyetlerin Üslûp ve Terkibinin Kaynağı Açısından Analizi

Bazı metinler farklı dokümanların bileşimi olma ihtimalini taşırlar. Böyle bir ihtimal metinlerin dikkatli ve titiz bir şekilde incelenmesi ile ortaya çıkabilir. Bu durumlarda, metnin formu ve içeriğinin gerçek değerini ve aynı za-

²⁹ İlet, isnadda ve metinde olmak üzere iki kısımda mütalaa edilmektedir. Bunlardan metindeki illetin üslûb ve edebî yapı ile doğrudan ilgisi bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Hemmam Abdürrahim Sa'îd, *el-İlet fi'l-hadis: dirâsetün menheciyyetün fi davi' şerhi 'ileli't-Tirmizî li İbn Receb el-Hanbelî*, Amman 1980, s. 150-156.

manda sıhhatini belirleyebilmek, metnin bileşenlerinin kaynağı açısından (dokümanter) analizine imkân tanımakla mümkün olacaktır. Dikkatle incelenmesi sonucunda, bazı hadis metinleri böyle bir ihtimale kapı aralayabilir. O zaman, isnada ve metne ilişkin veriler ışığında onların dokümanter analizini yapmak gerekebilir.

Üslup ve kompozisyon özelliklerinden hareketle bir hadis metninin dokümanter analizinde şu hususlar dikkate alınabilir: (a) Edebî açıdan hadisin üslûbundaki değişiklikler, (b) Hadisin çeşitli rivâyetleri dikkate alındığında, bazı rivâyetlerde kelime veya cümle bazındaki takdîm-tehîrler, noksân-ziyâdeler, tashîf-tahrîfler, (c) Düşünce ve sunumda devamlılığın olmayışı, kırılma veya kopmaların ortaya çıkması³⁰ (d) Metinde daha önce söz edilen herhangi bir kavramı veya bir önceki cümleyi açıklayıcı mahiyette ikincil ifadelerin varlığı. Bu türden ikincil ifadelere genelde müdrec diye tabir olunan hadislerde rastlanır. (e) Metinde itikadî, fikhî, siyâsî vb. alanlarla ilgili bakış açısı çeşitliliğinin olması (f) Kronolojik, olgusal vb. tutarsızlıklar.

Bir metnin dokümanter analizine ilişkin ipuçları mahiyetindeki bu hususları çoğaltmak mümkün olabilir. Önemli olan, bu tür ipuçlarından hareketle

³⁰ Hadisin üslubundaki değişiklikler çeşitli şekillerde kendini belli edebilir. Bu değişiklikler bazen ani olarak ve açıkça ortaya çıkabileceği gibi, bazen de derin inceleme ve araştırmalar sonucunda ortaya çıkabilir. Ani olarak ortaya çıkan ve kendini açıkça belli eden üslup değişikliklerine Deccâl'in zuhuru ve İsa'nın (a.s.) nüzûlü ile ilgili uzun bir metne sahip olan hadisi örnek olarak zikredebiliriz. Hadiste Deccâl'in vasıflarına ve fitnelerine dair uzun uyarılar sadedinde şu ifadelere de yer verilmektedir:

“... Yine onun fitnelerinden biri de bir kişiye musallat olup onu öldürmesi ve testere ile onu iki parçaya ayırlıncaya kadar yarmasıdır. Sonra der ki “Şu kuluma bakın. Muhakkak ben onu şimdi dirilteceğim. Sonra o benden başka rabbi olduğunu iddia edecek.” Allah o kulu diriltir. Habîs (Deccâl) ona “Rabbin kimdir?” der. O da “Rabbim Allah'tır. Sen Allahın düşmanısın. Sen Deccâl'sin. Allah'a yemin olsun ki, bu gündünden daha çok basirete sahip olmamıştım.” der...”

Metnin ortasındaki bu ifadelerden sonra, Ebu'l-Hasen et-Tanâfîsî > el-Muhâribî > Ebü'ddullah b. el-Velîd el-Vassâfî > Atıyye > Ebü Sa'îd el-Hudrî senediyle Resûlüllâh'ın “Bu adam ümmetimin cennette derece bakımından en üstünüdür” buyurduğu belirtilmekte ve Ebü Sa'îd el-Hudrî'nin “Allaha yemin olsun. Ömer b. el-Hattâb'ın ölünceye kadar bu adam olduğunu zannederdik” dediği ifade edilmektedir. Daha sonra hadis metninin ana bünyesine işarette Muhâribî'nin “Sonra, Ebü Râfî'in hadisine geri döndük” dediği belirtilmekte ve Deccâl'in fitnelerinin zikrine devam edilmektedir. (Hadis için bkz. İbn Mace, “Fiten”, 33; Şeybânî, Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk, el-Ahâd ve'l-müsennâ (thk. Faysal Ahmed el-Cevabira), Riyad: Daru'r-râye 1991, II, 446-449; Nu'aym b. Hammâd, Fiten (thk. Semîr Emîn ez-Zühayrî), Kahire: Mektebetü't-tevhîd 1412, II, 566-567; Rûyânî, Muhammed b. Harûn, Müsned (thk. Eymen Ali Ebü Yemâni), Kahire: Müessesetü Kurtuba 1416, II, 295-298) Anlaşıldığı kadarıyla, Ebu'l-Hasen et-Tanâfîsî senediyle başlayan ve Muhâribî'nin ifadeleriyle sona eren bu kısım, “Rabbim Allah'tır” deyip Deccâl'e karşı çıkan adamın kimliği hakkında şerh mahiyetinde bir ara cümlüdür. Düşünce ve sunumda kırılmaya neden olması hasebiyle, bu ara cümlelerin hadis metnine sonradan ilave edilmiş olma ihtimali vardır.

metin içinde farklı bir materyal veya rivâyet olma ihtimali yüksek kısımların belirlenmesine dönük derin araştırmaların gerçekleştirilmesidir. Buna göre, üslup ve kompozisyonla hareketle metnin edebî tenkidi, ilgili hadis/rivâyet metninin sadece Hz. Peygamber'in üslûbuna ve kullandığı edebî yapılarla uyumluluğunu kontrolle sınırlı kalmayacak; aynı zamanda, dokümanter analize de odaklanacaktır. Bu sebeple, edebî tenkidin sınırlarını, metinde üslup ve kompozisyon bakımından kırılma noktaları teşkil eden ve farklı bileşen olma ihtimali yüksek kısımların dokümanter analizine kadar genişletmek mümkündür. Farklı bileşen olma ihtimali taşıyan kısımların ve kaynaklarının tespitine dönük dokümanter analiz neticesinde, metindeki kırılmaların hangi sebeplerden kaynaklandığı tespit edilebilir. Hatta varsa noksânların izalesi, muğlak ve kapalı hususların giderilmesi neticesinde, üslup ve kompozisyonla kırılmalar telâfi edilebilir.

Hadislerin üslup ve kompozisyon bakımından tenkidinin, çok hassas ve titiz incelemelere dayanması gerektiğinde şüphe yoktur. Bilimsel bir çalışmada, araştırmacının belirli bir yöntemle bazı temel yaklaşımlar ve ilkelerden hareket etmesi gerektiği de bilinen bir husustur. Böyle bir tenkid çalışmasında, amaç hakikatin ortaya çıkarılması olunca, duruma göre izlenen yöntemin boyutlarında değişiklikler yapılabilir. Yani, temelde araştırma süreçleri tümevarım ve tümdengelim olarak iki kategoriye ayrılmaktadır. Sosyal bilimlerin alanında genel olarak tümevarımın hâkim bir yöntem olduğu bilinmektedir. Hadis metninin edebî tenkidinin de bu genel yönelime bağlı olarak tümevarım niteliğinde olacağı düşünülebilir. Fakat duruma göre tümdengelimli bir yöntemin izleneceği de unutulmamalıdır. Böyle bir incelemede, analiz ve sentez işlemleri birbirini dışlamayacaktır. Analizi, basit olarak, bir bütünü parçalarına ayırmak; sentezi de, parçalardan bir bütün oluşturmak şeklinde tasavvur edersek, araştırmanın nitelikleri daha net ortaya çıkacaktır.

Üslup ve edebî yapısı bakımından incelenecek olan bir hadisin bütün rivâyetlerinin toplanması ve hepsinin birlikte mütalaa edilmesi, ilgili hadis/rivâyet metninin aynı konudaki ve aynı türden diğer hadislerle göre konunun belirlenmesi, tümevarımsal bir yöntemle yapılmaktadır. Zira bir tek hadis/rivâyet metninin üslûbu ve edebî yapısı, belirli bir bütüne doğru hareketle veya bütün dikkate alınarak incelenmektedir. Fakat ilgili hadis veya rivâyette üslup ve kompozisyon bakımından kırılmaların varlığından şüphe ettiğimizde, bu kırılma noktalarından hareketle metni bileşenlerine ayırma ve bu bileşenlerin kaynağını tespiti çalışma durumunda kalınabilir. Dolayısıyla, üslup ve kompozisyonu dikkate alarak, hadis/rivâyet metninin bazı parçalarının kaynağını tespit çalışması, tümdengelimli bir nitelik arz etmektedir. Çünkü bir hadisin üslûbu ve edebî yapısına ait temel niteliklerin ve bunların Hz. Pey-

gamber'in üslûbuyla uyumlu olup olmadığının belirlenmesi, hadisin bütün rivâyet metinlerinden, aynı konudaki diğer hadislerden ve ilgili hadisin türünden yola çıkarak yapılmaktadır.

Metinlerin üslûbundan ve edebî yapısından hareketle yapılacak olan dokümanter incelemeler bağlamında, ilim geleneğimizde bizlere yararlı olacak bakış açılarıyla karşılaşabiliriz. Hatta bu bakış açılarından bazıları, gelenek içerisinde ilke niteliği de kazanmış olabilir. Fakat zamanın ilerlemesiyle birlikte, dönemlere göre bakış açıları meydana gelen değişiklikler, bilim ve teknolojiye gelişmeler geleneğin bazı boyutlarının zayıflamasına veya atılmasına yol açabilir. Bu durumda, gelenek içerisinde zayıflayan ve belki de işlevini tam manasıyla icra etmeyen ilke ve kurallar, yeni bakış açıları devreye sokulmasıyla kuvvetlenip daha işlevsel hale gelebilir. Meselâ, muhadisler Hz. Peygamber'e atfedilen uydurma sözlerin alâmetleri olabilecek bazı ilkeleri ve bu uydurma sözlere malzeme teşkil eden bazı kaynakları belirlemişlerdir. Bunlar içerisinde sözün konusu, üslûbu ve edebî özellikleriyle ilgili ilke³¹ ve kaynaklar da bulunmaktadır.³² Herhangi bir rivâyetin edebî yapısı bakımından dokümanter incelenmesinde bu ilke ve kaynaklar mutlaka ufuk açıdır. Fakat eleştirel bakış geride tutulduğunda, duruma göre bu ilke ve kurallar ufkun daralmasına ve algıda körlüğe yol açabilir.

Uydurma sözleri belirlemeye yönelik bu ilke ve kurallara çeşitli başlıklar altında değinen İbn Kayyim el-Cevziyye (v. 751/1350), bir yanlış anlamaya meydan vermemek için öncelikle şu uyarılarda bulunmaktadır:

“Sened incelemesi yapmaksızın, bir kurala dayalı olarak uydurma hadisi bilmek mümkün mü? diye bana soruldu. Bu, değeri büyük bir sorudur. Bunu ancak, sahîh sünnetleri tanımakta otorite sahibi olan kişi bilir. Sahîh sünnetler bu kişinin eti ve kanıyla karışmıştır. Bu hususta o kişide bir meleke oluşmuştur. Sünnetleri ve âsârı tanıma konusunda onun derin bir uzmanlığı vardır. Bu kişi, Resûlullâh'ın emrettiği ve nehyettiği, haber verdiği ve davet ettiği, sevdiği ve hoşlanmadığı, ümmet için yasa olarak koyduğu konularda, O'nun sîretini ve gidişatını tanımakta da derin bir uzmanlık sahibidir. Öyle ki, o, sanki ashaptan biri gibi Resûlullâh ile kaynaşmıştır.”³³

³¹ Meselâ, lafız ve manadaki bozukluğun hadisin uydurma olduğuna delâlet ettiği belirtilmiştir. (bkz. İbnü's-Salâh, Ebû 'Amr Osmân b. Abdurrahmân eş-Şehrûzûrî, *Ulûmu'l-hadis* (thk. Nureddin İtr), Dimeşk: Dâru'l-Fikr 1986, s. 99) İbn Kayyim el-Cevziyye de aynı hususa işaret etmekte ve buna dâir örnekler zikretmektedir. Geniş bilgi için bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr, *Nakdü'l-menkül ve'l-mihakku'l-mümeyyiz beyne'l-merdûd ve'l-makbûl* (thk. Hasen es-Semâi Süveydân), Beyrut: Dâru'l-Kâdirî 1990, s. 86.

³² Hz. Peygamber'e atfedilen uydurma sözlerin tanınmasıyla ilgili bu ilkeler ve uydurma sözlerle malzeme teşkil eden kaynaklar hakkında geniş bilgi için bkz. Yaşar Kandemir, *Mevzu Hadisler*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları ts., s. 169-186.

³³ İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr, *el-Menaru'l-münif fi's-sahih ve'd-dâif* (thk. Abdülfettah Ebû Gudde), Haleb: Mektebetü'l-Matbû'ati'l-

Konuyu daha da somutlaştırmak için, bazı uydurma hadislerin kaynakları arasında tabip³⁴ ve filozofların sözlerinin³⁵ zikredilmesi örnek verilebilir. Mese-lâ, hadis diye rivâyet edilen “*Her derdin başı mide olduğu gibi, her ilacın başı da perhizdir*” sözünün bir tabip olan³⁶ Hâris b. Kelede’ye ait olduğu belirtilmiştir.³⁷ Bu söz, hadis diye rivâyet edilmiş olsa da, kaynağı belli olduğu için mevzu hadisler arasında değerlendirileceği gayet açıktır. Kaynağının açıklığı sebebiyle, bu sözün hadis olup olmadığını araştırmaya dahi gerek duyulmayabilir. Burada asıl problem, Hz. Peygamber dışında birine atfedilmeyen ve O’ndan başkasından rivâyet edilmeyen, ancak üslup bakımından tabiplerin, filozofların, zâhidlerin sözlerine ve isrâiliyâta benzediği için uydurma sözler arasında değerlendirilen bazı rivâyetler bağlamında ortaya çıkmaktadır. Çünkü üslubu ve konusu bakımından başkalarının sözlerine benziyor diye rivâyetin uydurma sözler arasında değerlendirilmesi ihtimali vardır. Bazı tabip, filozof, zâhid sözleri ve isrâiliyât türünden rivâyetler, uydurma hadisler kaynaklık etmiş olabilir; fakat bu, ilgili üslup ve konulardaki bütün hadislerin uydurma olduğu anlamına gelmez. Hz. Peygamber, kendi döneminin koşulları dâhilinde ve tecrübeye dayalı olarak, zikredilen konularda konuşmuş ve bazı tavsiyelerde bulunmuş olabilir. Böyle bir durum, bu üslup ve konulardaki rivâyetlerden bazılarının Hz. Peygamber’e ait olabileceği ihtimalini de dikkate almamızı gerektirir.

Uydurma sözleri tespit bağlamında, rivâyetlerin üslûbuna ve edebî yapısına ilişkin görüş ve kriterler, her zaman ve şartta tatbiki gerekli mutlak kurallar manzumesi olarak algılandığında, hadis tenkidi ve yorumu basite indirgenmiş olur. Böyle bir durum, sosyal ve beşeri düzlemde vârid olan hadislerin, formüle edilmiş kurallar dâhilinde değerlendirilmesini doğurur. Bu da, sürekli isabetli sonuçlar vermez. Üslup ve edebî yapıdan hareketle, rivâyetin Hz. Peygamber’e aidiyeti noktasında bir karara ulaşabilmek, bazen ilim geleneğimizde var olan görüş ve kuralların da sorgulanmasını gerektirebilir. İctihadî nitelikteki ilke ve kuralları sorgulamaksızın, sözün otantik değeri hakkında ön kabullerle çalışmaya başlamak, daha baştan araştırmanın sonuçlarını tayin etmek demektir. Belli kalıplara göre şartlanmış bir zihinsel sürecin ise, araştırmayı nereye

İslâmiyye 1970, s. 43–44.

³⁴ İbn Kayyım el-Cevziyye, hadis diye rivâyet edilen sözün tabiplerin sözleri niteliğinde ve onların üslubuna daha uygun olmasını, uydurma alametleri arasında zikretmektedir. Bkz. İbn Kayyım el-Cevziyye, *el-Menâru’l-münif*, s. 64.

³⁵ İbnü’s-Salâh, s. 100.

³⁶ Ali el-Kârî, *Masnû* (thk. Abdülfettah Ebû Ğudde), Riyad: Mektebetü’r-Rüşd 1404, s. 172.

³⁷ Süyûtî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Tedribü’r-râvî fi şerhi takribi’n-Nevevi* (thk. Abdülvehhab Abdüllatif), Beyrut 1988, I, 287; Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü’l-hafâ* (thk. Ahmed Kalâş), Beyrut: Müessesetü’r-Risâle 1405, II, 279.

sürükleyeceği zaten açıktır.

Zikredilen bu hususlar, basit yapıdaki bir veya bir kaç cümlelik hadisler için söz konusu olduğu gibi, uzun hadisler için de geçerlidir. Hadis metinleri ister kısa isterse uzun olsun, ulaşılabilen bütün rivâyetlerinin, en kısasından en uzununa kadar, bir değil birkaç defa okunması son derece önemlidir. Bu, üslubu ve edebî yapısı bakımından yorumlanacak olan her bir rivâyet metninin kendisinden daha büyük yapıya, yani kısa rivâyet metninin uzun rivâyet metinlerine nasıl uygun düştüğünü ve bu uzun rivâyet metinleri içinde nasıl fonksiyon gördüğünü daha kesin olarak belirlememize yardımcı olacaktır.

Araştırma konusu hadise ait herhangi bir rivâyet metninin edebî fonksiyonuyla ilgili sorulması gereken soruları şu şekilde özetle belirtebiliriz: **(a)** Belli bir rivâyet metni veya metin içindeki herhangi bir parça mevcut haliyle ve daha geniş bağlam (daha uzun rivâyet metinleri, aynı konudaki diğer hadisler, aynı baktaki diğer hadisler vs.) içinde nasıl bir fonksiyon icra etmektedir? **(b)** Geniş bağlam içinde değerlendirildiğinde, bir bölümden diğerine edebî köprü olarak fonksiyon icra etmekte midir? **(c)** İlgili rivâyet metni veya rivâyet metninin ilgili parçası, metin içerisinde son nokta mıdır, yani, kendisinden önceki cümlelerin veya bölümün sonucu olarak mı işlev görmektedir? **(d)** Rivâyet metninin ilgili kısmı, metin içerisinde daha önceki bir iddiayı aydınlatma fonksiyonunu mu yerine getirmektedir? **(e)** İlgili rivâyet metni, rivâyet metninin bir parçası veya cümlesi, daha geniş edebî birime göre ârizî midir, yani edebî bağlama hiçbir şekilde uymamakta mıdır?

Bu soruları başka bir şekilde formüle ettiğimizde, şunları sormamız gerekir: **(a)** Metin içerisinde farklı bir bileşen olduğundan şüphe edilen parça veya pasaj (müddrec, farklı rivâyetlerin birbirine tedâhülü, isrâiliyâttan olması muhtemel ifadeler) bütünüyle ihmal edilse ya da bu pasajı ihtiva etmeyen rivâyet metni varsa, bu durum rivâyet metninin bütünü üzerinde hangi etkiyi meydana getirecektir? **(b)** Anlam bakımından metinde kayıplar mı olacak? Yoksa önemli hiçbir şey kaybolmayacak mı? **(c)** Hadise ait diğer rivâyet metinlerinden bazıları içerisinde ilgili parça veya pasajın yeri değişirse, bu durum ifade ve anlam bakımından rivâyet metni üzerinde hangi etkiyi meydana getirmektedir? **(d)** Bu durum, hadise ait bütün rivâyet metinleri bir arada mütalâa edildiğinde, hadisin yapı ve içeriğini nasıl etkilemektedir?

Üslup ve kompozisyondan hareketle rivâyet metinlerini anlamaya ve bileşenleri açısından analize ilişkin soruları çoğaltmak mümkündür. Burada, metnin edebî fonksiyonuyla ilgili genel nitelikli sorulara yer verilmiştir. Metnin bütününe veya bir parçasının edebî fonksiyonuyla ilgili soruların, hadisin konusuna ve türüne göre değişiklikler göstereceği açıktır. Metnin edebî fonksiyonunun tespitine yönelik bu sorular, başlıca üç amaca hizmet edecektir:

Birincisi, özellikle uzun hadislerdeki bağlantıları tespit etmemize, ilgili metni veya metnin bir parçasını daha geniş bağlamla ilişkilendirmemize yardım edecektir. İkincisi, hadis metninin ya da metnin bir parçasının sahihlik veya zayıflığını tespiti yardımcı olacak, ayrıca, varsa eğer hadisteki illetin ortaya çıkmasını da sağlayacaktır. Müdrec hadisler, bir illet çeşidi olarak bazı hadislerin birbirine tedâhülü, aynı olayla ilgili farklı rivâyetlerin terkihiyle oluşturulmuş veya buna ihtimali bulunan rivâyet metinleri, isrâiliyât gibi diğer geleneklere ait rivâyetlerin bazı hadisler içerisinde yer alması, hadis ilminin temel konularıdır. Zikredilen bu konularla ilgili görülen hadisler veya rivâyet metinleri, bu türden sorularla bileşenlerinin kaynağı açısından incelemeye tabi tutulabilir. Üçüncüsü, bu tür sorularla metne yaklaşmak, hadisleri anlamının ve şerh faaliyetinin de önemli bir boyutunu teşkil eder.

V. Sonuç

Üslup ve kompozisyon özelliklerinden hareketle rivâyet metinlerinin dokümanter analizini yapmak, ifadedeki etkiyi artırmak veya açıklamada bulunmak amacıyla, bazı hadislerin satır aralarının rivâyet sürecinde kasıtlı ya da kasıtsız olarak düzenlenmiş olabileceğine ihtimal tanımakla mümkündür. Bir hadisin rivâyet metinleri arasında kısmi düzeyde farklılıkların olması böyle bir ihtimali de hesaba katmamızı gerektirir. Burada söz konusu olan, râvîlerin hadisteki mesajın anlaşılmasına katkıda bulunmak için, rivâyet esnasında teşbîh, temsîl, istiâre vs. gibi teknikleri kullanmış olmaları, kendi üslup ve ifadelerinin hadise eşlik etmiş olmasıdır. Benzer ihtimaller dâhilinde, herhangi bir hadisi edebî özellikleri bakımından analiz edebilmek, her şeyden önce hadislerle ilişkin metin algımıza bağlıdır. Metinlerin değişmez sabiteleri olan subûtu kati ifade ve anlam örgüleri olduğu ön kabulünden yola çıkarsak, böyle bir incelemeye kalkışmak mümkün olmayacağı gibi, sonucun baştan tayin edilmesi gibi bir kısır döngü içine de düşülmüş olacaktır.

Son olarak, rivâyet metinlerini edebi açıdan incelemenin sonuçlarının, metnin dili ve içeriği hakkındaki ön kabullere de bağlı olduğuna işaret edilmelidir. Tarihi metinlerde dil, bilgi aktarımında daha etkin olabilmek için, anlama delâleti bakımından genellikle daha açık bir şekilde kullanılır. Ancak bu, rivâyet metinlerindeki bütün sözcük, ibare ve cümlelerin her zaman zâhirî anlamda kullanıldıkları şeklinde yorumlanmamalıdır. Bazı rivâyet metinlerinde mecâzî ifadeler yer alırken; bazılarında düz haber cümlesi formundaki ifadelerin, ironi tarzında dile getirilmesinden dolayı son derece zıt bir anlama sahip olması da mümkündür. Dolayısıyla, bir hadisin rivâyet metinlerini edebi açıdan ileri düzeyde analiz edebilmek, her şeyden önce dilin fonksiyonlarını da fark etmekle ilgilidir. Bu bakımdan, rivâyet metninin üslûbu ve edebî yapısına

ilişkin tenkidin, metindeki dilin fonksiyonuna (hakikat, mecâz vs.) göre de şekilleneceğine işaret edilmelidir.

“Üslûp ve Edebî Terkibinden Hareketle Hadis Tenkidi”

Özet: Bu makale, üslûp ve kompozisyon özellikleri ekseninde hadis/rivâyet metinlerinin analizine tahsis edilmiştir. Hadis metinlerinin analizi, bileşenleri ve bileşenlerinin kaynağı açısından olmak üzere iki kategoride mütalâa edilmiştir. Öncelikle, Hz. Peygamber’in dil ve üslûp özelliklerine dikkat çekilmiş, türü ve konusuna bağlı olarak her bir hadis metnine özgü ayrı bir üslûbun olabileceğine vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda, üslûp ve kompozisyon özellikleri ekseninde hadisleri bileşenleri açısından analiz etmenin anlamadaki önemine dikkat çekilmiştir. Özellikle, farklı bileşenleri ihtiva etmesi muhtemel bazı hadis/rivâyet metinlerindeki kırılma noktalarını tespit etmenin imkânı sorgulanmış; söz konusu metinlerin bileşenlerinin kaynağı açısından analizine ilişkin ihtimaller ve problemler ele alınmıştır.

Atf: Süleyman Doğanay, “Üslûp ve Edebî Terkibinden Hareketle Hadis Tenkidi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, VII/1, 2009, ss. 7-28.

Anahtar Kelimeler: Üslup, Kompozisyon, Metin, Hadis/Rivâyet Metinleri, Bileşenleri Açısından Analiz, Bileşenlerinin Kaynağı Açısından Analiz.